

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

БОРЕЙЧУК Ірина Олегівна

УДК 159.98:316/647/5-057.87(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ КСЕНОФОБІЇ У
СТУДЕНТІВ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Луцьк – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Ставицький Олег Олексійович,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука,
завідувач кафедри біології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Данилюк Іван Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
декан факультету психології

кандидат психологічних наук, доцент
Федотова Тетяна Володимирівна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
доцент кафедри загальної та соціальної психології і
соціології

Захист відбудеться 2 березня 2018 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.05 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: вул. Потапова, 9, м. Луцьк, 43024.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://eenu.edu.ua> та у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30 а, м. Луцьк, 43024.

Автореферат розісланий 1 лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Я. Малімон

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах соціально-економічної нестабільності проблема ксенофобії набуває першочерговості, оскільки збільшення рівня соціальної напруги провокує загострення негативних тенденцій у ставленні та сприйнятті категорій населення, які суб'єктивно відносяться до групи «чужих» через специфічні ознаки, які не дають змогу особистості відчувати свою спорідненість з ними. Такі прояви неприйняття та відторгнення цих груп осіб не лише погіршують соціально-психологічну атмосферу в соціумі, а й поглиблюють дискомфорт і тривогу як в осіб, що проявляють ксенофобію, так і в людей, щодо яких вона спрямована.

Ксенофобія узагальнено розглядається як прояв етнічної (Ю. Бромлей, Є. Головаха, Л. Гумільов, В. Євтух, О. Картунов, І. Кириченко, А. Кіссе, В. Котигоренко, І. Кресіна, В. Павленко, В. Явір та ін.) та політичної (І. Дубов, В. Зазикін, М. Майборода, І. Оніщенко, Н. Паніна, Г. Перепелиця, Ю. Римаренко, М. Рябчук та ін.) інтолерантності, що зумовлює інтерес до цього явища психологів, політологів, соціологів та представників суміжних галузей. У сучасній психологічній науці існує низка досліджень ксенофобії в контексті етнічних установок (Д. Довідіо, Д. Кемпбелл, Г. Олпорт, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.), специфіки міжкультурної комунікації (Д. Джасперс, Н. Іконнікова, Г. Тріандіс, О. Швачко та ін.), особливостей етнічної свідомості (М. Боришевський, П. Гнатенко, І. Данилюк, Л. Дробіжева, О. Лозова, С. Лур'є, Л. Орбан-Лембрик, В. Петренко, М. Пірен, Г. Солдатова, С. Таглін, Т. Федотова та ін.) та самосвідомості (В. Хотинець та ін.), етнічної ідентифікації (К. Коростеліна, Г. Солдатова та ін.), етнопсихологічних уявлень (І. Кон), етнічної толерантності (О. Донченко, Л. Засєкіна, О. Кихтюк, Н. Лебедєва, О. Леонтьєв та ін.).

Досліджувались соціально-психологічні особливості проявів ксенофобії (Т. Адорно, Л. Берковиц, А. Деркач, І. Дзялошинський, А. Кельберг, Г. Крайг, А. Пирогов, І. Попова, О. Ставицький та ін.), специфіка системи ціннісних орієнтацій, що зумовлює її прояви (І. Белоусова, В. Знаков, Л. Почебут та ін.), стратегії запуску ксенофобних реакцій в процесі передвиборчих кампаній (Є. Аверіна, Л. Браун, Н. Гульбинський, П. Гуревич, І. Дубов, В. Зазикін, О. Панасюк та ін.), особливості формування в свідомості концепту «чужий» (Р. Водак, В. Красних та ін.).

Однак, вивчення ксенофобії в структурі особистості через систему індивідуальних і соціально-психологічних детермінант та механізмів дає змогу розуміти її не лише як неприйняття представників інших етнічних груп, а й носіїв іншої мови, культурних традицій, політичних поглядів тощо в межах одного етносу (Р. Абдулатипов, Ю. Арутюнян, О. Асмолов, О. Ахієзер, Ю. Бромлей, О. Головікіна, Л. Гумільов, Л. Дробіжева). Зокрема, внаслідок останніх політичних подій спостерігається розділення українців залежно від того, розмовляють вони державною чи російською мовою, дедалі частіше в

засобах масової інформації застосовується ефект ксенофобізації політичних явищ, що загострює ксенофобні тенденції в суспільстві й посилює неприязнь до представників своєї ж нації.

Таким чином, важливість дослідження проблеми ксенофобії зумовлена, з одного боку, інтеграцією України до європейського простору, де пропагуються ідеї рівноправності та толерантного ставлення до усіх категорій населення, незалежно від їх расової, етнічної, релігійної приналежності, політичних уподобань, а з іншого боку, потребою в збереженні самобутності української культури. Така позиція узгоджується з основними положеннями державної концепції національного виховання дітей та молоді, в якій зазначається, що формування національних цінностей, які складають основу менталітету, повинно відбуватись на основі толерантності й становлення в молоді відповідних морально-світоглядних позицій.

Необхідність дослідження ксенофобних тенденцій у студентському середовищі зумовлена тим, що саме в юнацькому та ранньому дорослому віці відбувається остаточне становлення особистісної, соціальної та етнічної ідентичності (В. Агєєв, О. Асмолов, Л. Виготський, О. Лурія, Б. Поршнєв та ін.), що зумовлює особливу чутливість молоді до впливу несприятливих факторів, здатних породжувати деформоване уявлення щодо представників інших етнічних груп. Незважаючи на гостроту проблеми, поза увагою дослідників залишаються психологічні детермінанти й механізми розвитку ксенофобії у студентському середовищі, а також недостатньо розроблені шляхи, методи і засоби психопрофілактики ксенофобних проявів сучасної молоді. Отож очевидна актуальність, недостатня розробленість та практична значущість проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості проявів ксенофобії у студентів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науково-дослідною роботою кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету з теми «Психологічні умови становлення майбутнього фахівця у сучасній вищій школі» (державний реєстраційний номер 0116U006145) та кафедри психології Рівненського інституту Університету «Україна» з теми «Психолого-педагогічні аспекти оптимізації професійної підготовки студентів-психологів відповідно до вимог Болонського процесу» (державний реєстраційний номер 0109U002179). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Рівненського інституту Університету «Україна» (протокол № 2 від 04.10.2010 р.).

Мета дослідження полягає в теоретико-емпіричному вивченні індивідуальних і соціально-психологічних детермінант та механізмів розвитку ксенофобії й розробці на цій основі програми профілактики і корекції її проявів у студентів.

Для досягнення мети дослідження вирішувалися такі завдання:

1. На основі результатів теоретико-методологічного вивчення проблеми окреслити феноменологію, види, структуру ксенофобії та особливості її проявів на рівні особистості і суспільства.

2. Визначити індивідуальні й соціально-психологічні детермінанти та механізми розвитку ксенофобії у студентів.

3. Здійснити емпіричне дослідження психологічних особливостей прояву ксенофобії у студентському середовищі; визначити факторні структури й психологічні профілі особистості студентів із низьким, середнім і високим рівнями схильності до ксенофобії.

4. Розробити й апробувати програму профілактики і психокорекції проявів ксенофобії, здійснити перевірку її ефективності у процесі тренінгової й консультативної роботи із студентською молоддю.

Об'єктом дослідження є ксенофобія особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості проявів ксенофобії у студентів.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали положення гуманістичного (К. Роджерс) й особистісно-орієнтованого (О. Асмолов, О. Ковальов, Г. Костюк, В. Мерлін, К. Платонов) підходів; вивчення культурно-історичної природи психіки і свідомості (Л. Виготський, Г. Гачев, А. Гуревич, Б. Поршнєв), психологічних елементів етнокультури (Ю. Лотман), етнічної та національної свідомості (П. Гнатенко, Л. Дробіжева, С. Лур'є, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, В. Петренко, М. Пірен, Г. Солдатова), колективної свідомості (С. Кримський, К. Леві-Стросс, О. Лосєв, Е. Мелетинський, М. Савельєв), етнонаціональної самоідентифікації (А. Березін, В. Павленко, Т. Стефаненко, О. Волкогорова, І. Татаренко), соціальних стереотипів та установок (Г. Олпорт, В. Караваєв, О. Шейгал, Н. Ткаченко), етнічної упередженості (Т. Адорно, Н. Санфорд, Е. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсон, Н. Еліас).

Методи дослідження. Для досягнення мети й вирішення поставлених завдань застосовувалися *загальнотеоретичні методи*: міждисциплінарний аналіз і синтез філософської, психологічної, соціологічної літератури з проблеми дослідження, що дало змогу розкрити сутність і структуру ксенофобії на рівні особистості і суспільства; порівняння, систематизація, узагальнення, інтерпретація існуючих теоретичних підходів та емпіричних результатів, аналітична індукція як логічні прийоми дослідження механізмів і детермінант розвитку ксенофобії особистості.

При проведенні дослідження застосовано комплекс *емпіричних методів*: опитувальник для виявлення ступеня вираження ксенофобних установок (О. Гуріна); методика виявлення схильності до ксенофобії (О. Юрасова); шкала соціальної дистанції Богардуса (в адаптації Н. Паніної) для визначення поведінкових проявів ксенофобії; шкала етнонаціональних установок (О. Хухлаєв, І. Кузнєцов, Н. Ткаченко) для вивчення когнітивних проявів

кснофобії; експрес опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова) для визначення толерантності як стійкої особистісної риси; 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела для визначення особистісних рис студентів із різними рівнями схильності до кснофобії; ціннісний опитувальник Ш. Шварца і методика «Діагностика типологій психологічного захисту» (Р. Плутчик та ін.) для визначення індивідуальних і соціально-психологічних механізмів розвитку кснофобії у студентів. Обробка результатів емпіричного дослідження здійснювалась за допомогою *методів математичної статистики*: обрахування коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона, ϕ^* -критерію кутового перетворення Фішера, χ^2 -критерію Пірсона, факторного аналізу, описової статистики програми SPSS.

Організація та експериментальна база дослідження.

Експериментальна робота здійснювалась триетапно упродовж 2010–2017 рр. на базі Рівненського державного гуманітарного університету, Рівненського інституту «Університету Україна», Національного університету водного господарства та природокористування, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Всього дослідженням було охоплено 347 студентів віком від 18 до 23 років.

На *першому етапі* (2010–2013 рр.) вивчався стан вивчення проблеми кснофобії та її проявів на суспільному та особистісному рівнях у вітчизняній і зарубіжній психології; опрацьовувався базовий понятійний апарат та методологічні засади дисертаційної роботи, обґрунтовувалась процедура та методи емпіричного дослідження проявів кснофобії в студентському середовищі. На *другому етапі* (2014–2015 рр.) проведено констатувальний експеримент, здійснено кількісну обробку та якісну інтерпретацію даних, узагальнено здобуті результати, уточнено програму дослідження. На *третьому етапі* (2016–2017 рр.) розроблено й апробовано психопрофілактичну програму, яка містила: первинну профілактику, орієнтовану на розвиток толерантності як особистісної якості; вторинну профілактику, спрямовану на подолання кснофобних тенденцій; третинну профілактику, яка базувалась на психокорекції яскраво виражених ознак кснофобії.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

вперше визначено індивідуальні й соціально-психологічні детермінанти та механізми розвитку кснофобії у студентів, встановлено особливості її прояву відповідно до статі, міри причетності до військових дій на сході України й наявності в родині представників інших етнічних груп та національностей; розроблено факторні структури і психологічні профілі особистості студента із низьким, середнім і високим рівнями схильності до кснофобії, на основі чого сконструйовано модель особистості з різною схильністю до кснофобії у сукупності характеристик ціннісно-сміслового, когнітивного, емоційно-

вольового й конативного компонентів; запропоновано програму первинної, вторинної і третинної профілактики й психокорекції проявів ксенофобії, здійснено перевірку її ефективності у процесі тренінгової й консультативної роботи із студентською молоддю;

розширено і доповнено уявлення про структуру ксенофобії на рівні особистості й індивідуальні, соціальні і суспільні рівні функціонування ксенофобії; специфіку особистісних рис, цінностей і психологічних захистів осіб із різними рівнями схильності до ксенофобії;

набули подальшого розвитку теоретичні уявлення про особливості розвитку ксенофобії в юнацькому віці.

Практичне значення отриманих результатів. Запропонована схема аналізу індивідуальних і соціально-психологічних детермінант та механізмів розвитку ксенофобії відкриває нові можливості у створенні психологічного інструментарію для виявлення і профілактики проявів ксенофобії в межах самовизначення і самоактуалізації молоді. Розроблена та апробована програма психопрофілактики ксенофобії, яка забезпечує систему психолого-професійних впливів, спрямованих на подолання та недопущення розвитку ксенофобних тенденцій і описані технології психоконсультативної роботи, розробленої з урахуванням специфічних особливостей особистості з різним рівнем схильності до ксенофобії можуть застосовуватись в роботі практичних психологів. Результати дослідження можуть використовуватись у лекційних курсах з дисциплін «Загальна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія толерантності», «Практична психологія в сфері соціальної роботи».

Результати дослідження **впроваджені** в навчальний процес Рівненського інституту ВМУРоЛ «Україна» (довідка № 1/21-255/1 від 15.05.2012 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 228 від 23.10.2017 р.), Рівненського національного університету водного господарства та природокористування (довідка № 001-1625 від 23.10.2017 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/-02/4191 від 24.10.2017 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 1/849 від 26.10.2017 р.).

Особистий внесок автора в статтях та посібнику, написаних у співавторстві, полягає в узагальненні психологічних чинників виникнення ксенофобії, а також розробці та апробації програм психопрофілактики її проявів у студентському середовищі.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності майбутніх вчителів» (Київ, 2009), «Освіта, наука та самореалізація молоді» (Рівне, 2009, 2015, 2017), «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2010), «Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді» (Луцьк, 2011, 2013, 2016), «Проблеми культурної ідентичності: співвідношення традиційного

і модерного аспектів ідентифікації» (Острог, 2011), «Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді» (Чернівці, 2014), «Наукові досягнення та перспективи: педагогічна освіта» (Мелітополь, 2015), «Простір арт-терапії: ресурси зцілення» (Київ, 2016), *всеукраїнських науково-практичних конференцій*: «Етнос та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 2010), «Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання» (Дубно, 2010), «Соціокультурний розвиток людини і суспільства» (Рівне, 2013); засіданнях кафедри психології та науково-методичних семінарах Рівненського інституту Університету «Україна» (2010 – 2013), засіданнях кафедри загальної психології та психодіагностики й науково-методичних семінарах Рівненського державного гуманітарного університету (2013 – 2017).

Публікації. Основні результати дослідження відображені в 16 публікаціях, з яких: 6 статей у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології, 2 публікації в міжнародному періодичному виданні з психології та у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз, 8 – у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (282 найменування, з них 28 – іноземними мовами) та 12 додатків на 152 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 370 сторінок, основний зміст роботи викладено на 188 сторінках. Робота містить 31 таблицю, 14 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичну значущість роботи; наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження у практику, подано інформацію про структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі** *«Теоретико-методологічні основи дослідження ксенофобії в структурі особистості»* здійснено теоретичне узагальнення вивчення проблеми ксенофобії в працях вітчизняних та зарубіжних науковців; систематизовано психологічні уявлення щодо природи, форм, видів, категоризації ксенофобії як психологічного феномену на рівні суспільно-політичних трансформацій, соціально-психологічних процесів, а також на рівні особистісних рис, станів і властивостей.

Охарактеризовано основні підходи до розуміння ксенофобії у вітчизняній та зарубіжній психології як нав'язливого страху (В. Бакальчук, Н. Варех, О. Горбачова); хворобливого стану (S. Spurgeon); ненависті та ворожості до чужинців (I. Fiore, D. Hook, G. Eagle); презирства до осіб іншої віри, культури, національності (L. R. Tropp); негативних установок не лише стосовно представників іншої культури, але й незнайомих осіб своєї культурної групи

(K. Wahl); породження індивідуальної (J. Degner, D. Wentura, B. Gniewosz, P. Noack, F. A. White, B. Wootton, J. Man, H. Diaz, J. Rasiah, E. Swift, A. Wilkinso) та групової свідомості (J. Schaafsma, K. D. Williams); прояв інстинктивної (E. Аронсон, M. Zembylas, A. Michaelidou, C. G. Yung, S. Spyrou) та культурно закріпленої поведінки (В. Бакальчук, І. Гора, І. Данилюк), антипатії до «чужих» і усього, що з ними пов'язано, яка проявляється в інтолерантних установках і діях (S. Gaertner, J. Dovidio); насильницьких дій, фізичного насильства стосовно «чужих» (E. E. Jones, A. Farina, A. N. Hastorf, H. Marcus); форми оцінного, афективного, поведінкового упередження щодо мігрантів та інших категорій «чужих» (C. G. Yung); негативних установок не лише стосовно представників іншої культури, але й незнайомих осіб своєї культурної групи (O. Yakushko); описано її специфічні ознаки: ірраціональність (O. Горбачова, С. Носов, М. Кроз, Н. Ратінова), ірреалістичність (Н. Варех), ілюзорність (O. Леонт'єв, А. Кельберг), емоційну насиченість (В. Каган, В. Караваєв).

Узагальнено різні погляди щодо категоризації ксенофобії за: типом об'єкта, на який спрямовані ксенофобні тенденції: антисемітизм, релігійна, етнічна, соціальна, регіональна, лінгвістична, маргінальна, гомофобія тощо (Г. Солдатова, І. Мацишина та В. Ростомова; Д. Кобзін); критеріями генези: інстинктивна (має біологічну, генетично закріплену природу, базується на пробудженні архаїчних інстинктів), ідеологічна (виникає на основі інших соціальних фобій під впливом суспільних криз та несприятливих соціально-політичних факторів) (А. Муравйов, А. Соловей, К. Скулкіна, М. Рябчук, А. Фет); спрямування: страх, скерований на групу всередині суспільства, страх до представників чужих груп (І. Попова); вираження ксенофобних проявів: ізоляціонізм, відкрита ксенофобія (Л. Науменко, Т. Святенко); керованості ксенофобних настроїв: «ксенофобія зверху» – цілеспрямовано поширюється в суспільстві певними політичними силами, «ксенофобія знизу» – виникає на рівні мас (А. Муравйов); способом поширення стереотипів та установок, що запускають ксенофобні реакції (реальна, штучно набута, віртуальна (медіа конструкт) (Г. Солдатова, О. Кузнєцова, М. Рудик).

Визначено особистісну матрицю ксенофобії, яка відображає структуру ксенофобної особистості у сукупності когнітивної, емоційної та поведінкової складових. Когнітивна складова представлена соціальними установками, стереотипами, упередженнями, забобонами, образами «ворога», «чужого» (O. Горбачова, Л. Орбан-Лембрик, O. Леонт'єв, А. Кельберг, М. Кроз та Н. Ратінова, В. Караваєв, Г. Солдатова, Н. Еліас, Ю. Платонов, Н. Ткаченко, O. Шейгал та ін.). Емоційна складова вміщує страх, неприязнь, нетерпимість, неприйняття, заперечення чужого, недовіру, незгоду, роздратування, недружелюбність, підозрілість, ворожість, ненависть, агресію, гнів (С. Носов, В. Каган, А. Кельберг, С. Свіркоорська, O. Нагорна, Н. Мешкова та ін.). Поведінкова складова презентована практичністю, стриманістю, радикалізмом,

гіпотимією, високим самоконтролем, агресивністю, ригідністю, застосуванням примітивних психологічних захистів і непродуктивних копінг-стратегій (К. Скулкіна, О. Юрасова, С. Носов та ін.).

Узагальнено психологічні детермінанти та механізми розвитку ксенофобії в студентській молоді, пов'язані з соціально-економічною ситуацією в країні, характеристиками юнацького віку, специфікою навчально-професійної діяльності, умовами виховання і соціалізації (В. Бабінцев, О. Горбунова, С. Савченко, О. Мірошник, О. Маланцева, Л. Казміренко, І. Кон та ін.).

Психологічними детермінантами розвитку ксенофобії визначено індивідуальні (інтолерантність, висока ступінь ворожості до інших, конформність, емоційна нестабільність, низький самоконтроль) й соціально-психологічні (орієнтація на домінування, відчуття соціальної ізоляції, негативна компліментарність, домінування ідеї титулованої нації, етнічна упередженість, етноцентризм, соціально-економічна нестабільність та високий рівень міграції) чинники. До механізмів ксенофобії віднесено індивідуальні деструктивні механізми психологічного захисту (ідентифікація, проекція, інтелектуалізація) та соціально-психологічні сугестивні механізми (навіювання, зараження, міфологізація, внутрішньогруповий фаворитизм, ефект дегуманізації жертви).

У **другому розділі** *«Емпіричне вивчення психологічних особливостей проявів ксенофобії у студентів»* висвітлено концептуальні та методологічні засади дослідження й окреслено процедурно-методичну організацію емпіричного вивчення психологічних детермінант та механізмів розвитку ксенофобії та її проявів у сучасних студентів.

Організація емпіричного дослідження передбачала виявлення ксенофобних установок та ксенофобних тенденцій (на основі визначення ступеня соціальної дистанційованості); діагностику загальної міри вираження ксенофобії та ступеня інтолерантності як індивідуальні детермінанти її розвитку; вивчення особливостей ціннісно-сислової сфери й індивідуально-психологічних характеристик респондентів з метою побудови психологічних профілів особистості із низьким, середнім та високим рівнями схильності до ксенофобії. При формуванні вибірки дослідження враховувались чинники, які могли б суттєво вплинути на результати дослідження рівня сформованості та проявів ксенофобії: 1) стать; 2) міра причетності до військових дій на сході України; 3) наявність у респондентів близьких родичів – представників інших етнічних груп.

Виявлено, що високий рівень вираження ксенофобних установок притаманний 14,1 % респондентів, низький рівень толерантності як риси характеру спостерігається в 17 %, у той час як високу схильність до ксенофобії демонструє лише 9,2 % студентів. Ксенофобні установки базуються на негативних стереотипах щодо узагальненого образу «чужого», включаючи в нього не лише представників інших рас та етносів, але й соціальних груп, які за значущою для респондента характеристикою відрізняються від тих, до яких він

себе відносить. Такі особи схильні до накладання на образ «чужого» стигм, які зумовлюють зневажливе ставлення до нього, або ж сприйняття як ворога, що провокує деструктивну взаємодію, або цілковиту відмову від усіляких контактів, а отже прояв ізоляціонізму як пасивної форми ксенофобії. Респонденти ж з високим рівнем ксенофобії схильні до приниження та цькування інших, проявів фізичної і вербальної агресії щодо них, демонстрації неприйняття й прагнення «очистити» свою країну від присутності чужинців. Зазначимо, що ступінь вираження негативних ксенофобних установок та рівень інтолерантності у вибірці є значно вищими, аніж схильність до ксенофобії. Це пояснюється тим, що ксенофобні установки є частиною когнітивної складової ксенофобії, а схильність до ксенофобії базується на поєднанні когнітивної й емоційної складових, і зазвичай реалізовується в поведінці як деструктивна реакція на сприйняття образу «чужого». Таким чином, спостерігається певна невідповідність між ксенофобними установками й реальною поведінкою, що підтверджується результатами сучасних досліджень (D. Hook, G. Eagle).

Поєднання позитивних і негативних ксенофобних установок демонструють 63,7% респондентів, середні рівні інтолерантності й схильності до ксенофобії також притаманні більшій частині вибірки (відповідно 60 % і 70 % респондентів). У свідомості цих студентів представники інших спільнот набувають радше не образу «чужого», а образу «іншого», що передбачає підкреслення відмінностей між групами на рівні стереотипізованих уявлень, й може зумовлювати настороженість, небажання підтримувати взаємодію, встановлювати контакти, тенденцію до ізоляціонізму тощо.

За шкалою соціальної дистанції Богардуса виявлено й проаналізовано ставлення студентської молоді до представників тих національностей, з якими вони стикались в реальному житті, або ж спілкувались через інтернет: *відкритість* щодо білорусів (індекс національної дистанційованості – 1), поляків (1), румунів (1,4), євреїв (3,8); *національну відособленість* щодо американців (4,5) та китайців (4,5); *національну ізолюваність* щодо циган (5), народів Кавказу і Закавказзя (5,2), *ксенофобію* по відношенню до афроамериканців (6,2), росіян (6,4), африканців (6,9) та арабів (7), а також ставлення до представників своєї етнічної групи: *ізолюваність* по відношенню до мешканців сходу України (5,2), російськомовних українців (5,7) та *ксенофобію* щодо мешканців Криму (6,4). Оскільки ксенофобія може охоплювати й інші соціальні категорії «чужих», в роботі проаналізовано ступінь соціальної дистанції студентської молоді щодо представників різних релігійних течій, нетрадиційної сексуальної орієнтації, інвалідів, хворих на алкоголізм, наркоманію, СНІД, психічно хворих, оскільки саме ці категорії найчастіше підпадають під процес стигматизації, що є передумовою ксенофобії.

Виявлено статистично значущі відмінності (χ^2 при $\chi^2_{кр}=5,99$, $p < 0,05$) між групами як у вираженні ксенофобних установок, так і в схильності до ксенофобії. Зокрема, в групі респондентів, члени сімей яких є або були

учасниками АТО, ці показники значно вищі, що свідчить про зміни в загальному образі «чужого» у зв'язку з соціально-економічною та політичною ситуаціями в Україні. В респондентів, родичі яких брали/беруть участь у військових діях, образ «чужого» більшою мірою перетворюється на образ «ворога», що безпосередньо загрожує близьким для них людям, що значно ускладнює можливість встановлення конструктивних контактів й загострює ксенофобні прояви. Також виявлено вищий рівень схильності до ксенофобії у хлопців (8,3%) порівняно з дівчатами (2,6%): хлопці більше схильні до агресивності, домінування, відкритої демонстрації власної переваги над представниками інших груп, цькування та стигматизації.

Водночас, статистично значущі відмінності (χ^2 при $\chi^2_{кр}=5,99$, $p < 0,05$) засвідчують також значно менше вираження негативних ксенофобних установок і схильності до ксенофобії в респондентів, членом сімей яких є представник іншої етнічної групи: такі обстежувані орієнтуються не на абстрактний образ «чужого», а на досвід безпосередньої взаємодії з представником іншого етносу, що робить його сприйняття менш стереотипізованим. Оскільки «чужий» стає членом родини, він автоматично зараховується до категорії «своїх», що сприяє руйнуванню упереджень та стигм, які накладаються на нього соціумом, раціональному його оцінюванню й перенесенню особистістю отриманого досвіду взаємодії з ним на сприйняття інших членів етнічних груп, до яких вона не належить.

Аналіз сформованості етнонаціональних установок у студентів вибірки засвідчив переважання нейтральних (52,5%), помірне вираження патріотичних (26,7%) і незначне – націоналістичних (11%) та негативістських (9,8%). Також більшості респондентів притаманні середні рівні етнічної (59%), соціальної (61,2%) й особистісної толерантності (60%). Однак, порівняння отриманих даних у виокремлених групах вказує на існування статистично значущих відмінностей (χ^2 при $\chi^2_{кр}=5,99$, $p < 0,05$). Зокрема, у хлопців переважають націоналістичні та патріотичні етнонаціональні установки, дівчатам більшою мірою притаманні нейтральні та негативістські, а також у них вищий рівень усіх видів толерантності. У студентів, родичі яких є учасниками бойових дій, домінують націоналістичні та патріотичні установки, а також їм властивий значно нижчий рівень етнічної та особистісної толерантності порівняно з респондентами, які не мають жодного стосунку до АТО. Водночас, націоналістичні установки більше притаманні студентам, в яких немає родичів серед представників інших етносів, негативістські установки й високий рівень толерантності – тим, хто має багатонаціональні родинні стосунки.

На основі узагальнення емпіричних даних й результатів кореляційного аналізу виокремлено три групи респондентів з різною схильністю до проявів ксенофобії. Встановлено, що висока схильність до ксенофобії корелює з переважанням у свідомості респондента націоналістичних установок ($r=0,843$ при $p \leq 0,05$), високим ступенем соціальної дистанції ($r=0,852$ при $p \leq 0,05$);

низьким рівнем етнічної ($r = -0,804$ при $p \leq 0,05$), соціальної ($r = -0,770$ при $p \leq 0,05$) та особистісної ($r = -0,822$ при $p \leq 0,05$) толерантності; середній ступінь схильності до ксенофобних реакцій пов'язаний із актуалізацією патріотичних установок ($r = 0,634$ при $p \leq 0,05$), із соціальною дистанційованістю на рівні національної ізольованості ($r = 0,593$ при $p \leq 0,05$) та національної відособленості ($r = 0,561$ при $p \leq 0,05$); низька схильність до ксенофобії корелює з нейтральними ($r = 0,815$ при $p \leq 0,05$) та негативістськими установками ($r = -0,870$ при $p \leq 0,05$) та з мінімальною величиною соціальної дистанції, яка проявляється на рівні відкритості ($r = 0,795$ при $p \leq 0,05$).

Факторизація психологічних шкал за опитувальником Кеттела дала змогу визначити структуру особистості з різним рівнем схильності до ксенофобії. Зокрема, факторна структура *особистості із високим рівнем схильності до ксенофобії* містить характеристики когнітивної (високий інтелект), емоційної (емоційна нестійкість) та поведінкової (прямолинійність, сміливість, нонконформізм, низька нормативність поведінки, підозрілість, радикальність) сфер. Переважаючими цінностями на рівні індивідуальних пріоритетів та нормативних ідеалів (за методикою Ш. Шварца) є «традиція», «влада» і «безпека», тоді як найнижчі рейтингові місця посідають «доброта», «комфортність», «універсалізм». Факторна структура *особистості із середнім рівнем схильності до ксенофобії* представлена особливостями когнітивної (розвинена уява), емоційної (емоційна нестійкість, чутливість, напруженість) та поведінкової (прямолинійність, радикальність, непрактичність, низький самоконтроль, низька нормативність поведінки, підозрілість) сфер. Серед домінуючих ціннісних орієнтацій «безпека», «влада» і «традиція» виокремлюється «конформність» як тенденція підкорятись домінуючим у суспільстві негативним стереотипам та установкам щодо представників інших етнічних та соціальних груп. У факторній структурі *особистості з низьким рівнем схильності до ксенофобії* виокремлюються характеристики когнітивної (високий інтелект), емоційної (емоційна стійкість, чутливість) та поведінкової (дипломатичність, комунікабельність, консерватизм, конформність, висока нормативність поведінки, підкорюваність, довірливість) сфер. У системі цінностей домінують «універсалізм», «доброта», «самостійність».

Проведення *факторного аналізу* методом головних компонент із варімакс-обертанням матриці психологічних шкал, отриманих за допомогою усіх методик, які застосовувалися у констатувальному експерименті, дало змогу окреслити психологічні профілі осіб з різною схильністю до проявів ксенофобії. Зокрема, психологічний профіль *особистості із високою схильністю до ксенофобії* представлений чотирма факторами, що пояснюють 70,2% загальної дисперсії і засвідчують домінування конативного фактора, який зумовлює виражену деструктивну реакцію на зіткнення з «чужим». Значне факторне навантаження мають характеристики, що вказують на демонстрацію інтолерантних дій, при цьому виокремлюються усі види інтолерантності

(етнічна, соціальна, особистісна), які можна розглядати як передумову проявів ксенофобії. Другий фактор характеризує ціннісно-смыслову сферу, в якій домінують цінності «влада», «традиція» і «безпека», що сприяють узгодженню проявів жорстокості й агресії до представника іншої спільноти з системою світобачення індивіда. Третій фактор представлений механізмами психологічного захисту (інтелектуалізація і проєкція), четвертий містить когнітивні утворення, серед яких домінують ксенофобні й націоналістичні установки, що змушують сприймати «іншого» як ворога. Психологічний профіль *особистості із середньою схильністю до ксенофобії* представлений чотирма факторами (68,3% загальної дисперсії), які засвідчують домінування індивідуальних механізмів ксенофобії у вигляді психологічних захистів ідентифікації та інтелектуалізації; переважання ксенофобних та патріотичних установок; цінностей «безпека», «конформність», «влада», «традиції» (має менше факторне навантаження, а отже відіграє додаткову роль при побудові індивідом картини світу); національної дистанційованості на рівні ізольованості (створює передумови для переходу ксенофобних тенденцій у виражені форми ксенофобії). До психологічного профілю *особистості з низькою схильністю до ксенофобії* також увійшло чотири фактори (67,7% загальної дисперсії), які відобразили особливості ціннісно-смыслові (домінування цінностей «універсалізм», «доброта», «самостійність»), когнітивної (відсутність ксенофобних установок, переважання негативістських і нейтральних етнонаціональних установок), конативної (національна дистанційованість на рівні відкритості, етнічна, соціальна та особистісна толерантність) сфер.

На основі факторного аналізу розроблено модель особистості із високим рівнем схильності до ксенофобії, в якій домінуючими є характеристики конативної (національна дистанційованість на рівні ксенофобії, низька нормативність поведінки, жорстокість, домінантність, демонстрація етнічної, соціальної, особистісної інтолерантності, прямолінійність, відособлена поведінка, інтелектуалізація) та ціннісно-смыслові (гіперболізованість життєвих цінностей «влада», «традиція» та «безпека», що переносяться в деструктивну площину) сфер, які доповнюються ознаками емоційно-вольової (напруженість, низький самоконтроль, емоційна нестабільність, експресивність) та когнітивної (ксенофобні установки, націоналістичні установки, підозрілість). В сконструйованій моделі особистості із середнім рівнем схильності до ксенофобії домінують характеристики емоційно-вольової (напруженість, низький самоконтроль, домінування почуття тривоги, експресивність, емоційна нестабільність) та когнітивної (ксенофобні установки, гіперболізовані патріотичні установки, підозрілість) сфер, які доповнюються конструктами ціннісно-смыслові (викривлене сприйняття цінностей «безпека», «конформність», «влада», «традиції») й конативної (національна дистанційованість на рівні ізольованості та відособленості, низька нормативність поведінки, жорстокість, демонстрація етнічної інтолерантності,

прямолинійна поведінка, прояви конформізму, інтелектуалізація). В моделі особистості із низьким рівнем схильності до ксенофобії базовими є характеристики ціннісно-сміслової сфери (домінування життєвих цінностей «універсалізм», «доброта», «самостійність»), які поєднуються з когнітивними (конструктивні установки стосовно представників інших груп, нейтральні та негативістські етнонаціональні установки) й емоційно-вольовими (емоційна стабільність, спокій, високий самоконтроль) характеристиками, що на конативному рівні проявляється в дипломатичності, стриманості, високій нормативності поведінки, відкритості, демонстрації етнічної, соціальної та особистісної толерантності.

У **третьому розділі** *«Особливості розробки та впровадження програми профілактики проявів ксенофобії у студентів»* презентовано особливості профілактичної роботи зі студентами, які демонструють різний рівень ксенофобії, висвітлено методологічні й методичні засади корекційно-розвивальних та консультаційних впливів, які реалізовувались під час формувального експерименту.

Виокремлення на основі факторного аналізу психологічних профілів особистості із низьким, середнім і високим рівнями схильності до ксенофобії зумовило необхідність розробки програми профілактики, яка повинна здійснюватись на трьох рівнях: первинному, вторинному та третинному. *Первинний рівень профілактики* передбачав роботу зі студентами, яким властивий низький рівень схильності до ксенофобії, а основним напрямом психопрофілактичної роботи є розвиток толерантності як характеристики, що перешкоджає появі деструктивних тенденцій при встановленні контактів з членами інших спільнот, оскільки результати проведених емпіричних досліджень підтвердили значний потенціал такої стратегії. *Вторинна профілактика* була спрямована на роботу зі студентами, яким властивий середній рівень схильності до ксенофобії, й передбачала активізацію особистісного зростання на основі блокування деструкцій внаслідок корекційно-розвивальних впливів, спрямованих на зміну тих характеристик, які лежать в основі розвитку ксенофобії (емоційна нестабільність, тривожність, низький самоконтроль, високий конформізм тощо). *Третинна профілактика* передбачала роботу зі студентами, яким притаманний високий рівень схильності до ксенофобії, й спрямовувалась на подолання агресивних і ворожих тенденцій щодо представників інших етнічних та соціальних груп, розширення свідомості, зміну деструктивних установок та стереотипів завдяки реконструкції ціннісно-сміслової сфери особистості.

Психопрофілактична робота базувалась на принципах гуманістичного підходу, положеннях клієнт-центрованої терапії (К. Роджерс), які слугували основою організації та проведення соціально-психологічних тренінгів й індивідуальної консультативної діяльності із застосуванням трансформаційних технік у процесі вторинної й третинної профілактики. Результативність

психопрофілактичної роботи оцінювалась через півроку після її завершення шляхом порівняння результатів контрольних та експериментальних груп за допомогою F^* критерію Фішера ($F^*_{кр} = 1,64$).

Результати *первинної профілактики* засвідчили збереження низьких показників схильності до ксенофобії та ксенофобних установок й збільшення рівня етнічної, соціальної та особистісної толерантності в експериментальній групі (24 особи, дві тренінгові підгрупи) порівняно із контрольною (12 осіб), в якій спостережено зростання схильності до демонстрації жорстокості та агресії щодо представників інших спільнот ($F^* = 2,16$, $p < 0,05$). Такі зрушення пояснюються загостренням соціально-економічних умов, нестабільною політичною ситуацією в країні, впливом засобів масової інформації, де пропагуються ксенофобні прояви, що підвищує рівень ксенофобії в суспільстві загалом і в студентському середовищі зокрема, й підкреслює необхідність проведення психопрофілактичної роботи з молоддю.

Ефективність *вторинної профілактики* у сукупності соціально-психологічного тренінгу та психоконсультативних процедур, спрямованих на подолання ксенофобних тенденцій студентів, підтверджена значним зниженням схильності до ксенофобії ($F^* = 2,11$), руйнуванням ксенофобних установок ($F^* = 2,12$), зростанням рівня етнічної ($F^* = 3,01$), соціальної ($F^* = 2,87$) й особистісної толерантності ($F^* = 2,75$) учасників експериментальної групи (36 осіб, три тренінгові підгрупи) порівняно з контрольною, що свідчить про підвищення готовності до взаємодії з представниками інших етнічних або соціальних груп, зниження тенденції до ізоляціонізму як захисної реакції на зіткнення з «іншим», збільшення здатності до встановлення конструктивних міжособистісних стосунків.

Ефективність програми *третьої психопрофілактики*, що передбачала застосування психоконсультативних технік, спрямованих на реконструкцію ціннісно-смыслові сфери особистості, й соціально-психологічного тренінгу як допоміжного методу подолання виражених ознак ксенофобії, підтверджується зменшенням ксенофобних проявів й зростанням усіх видів толерантності в учасників експериментальної групи (20 осіб, дві тренінгові підгрупи), а також включенням до системи їхніх ціннісних орієнтацій гуманістично орієнтованих цінностей «досягнення» (як соціально прийнятної самореалізації), «самостійність», «універсалізм», «доброта» й зменшення значущості цінностей «влада» і «конформність», що сприяло руйнуванню стереотипів й розвитку здатності протистояти деструктивним впливам.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено наукові доробки щодо психологічних особливостей розвитку ксенофобії особистості й запропоновано нове вирішення проблеми профілактики її проявів у студентському середовищі.

Отримані в ході дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Визначення методологічних, теоретико-концептуальних та динамічних засад розвитку ксенофобії особистості як базису відображення її закономірних феноменологічних ознак, психологічних механізмів і детермінант дає змогу розглядати її як деструктивний стан, що виникає при сприйнятті представника іншої етнічної чи соціальної спільноти, й характеризується домінуванням у когнітивній сфері стереотипів, упереджень і стигм, в емоційній – страху і ворожості, що призводить до демонстрації на конативному рівні ізоляціонізму чи вербальної і/або фізичної агресії. Окреслено концептуальні межі споріднених із ксенофобією понять: неофобія, дискримінація, расизм, етноцентризм, етнічна маргіальність; здійснено класифікацію ксенофобії за критерієм об'єкта, на який вона направлена, генези, спрямування, вираження ксенофобних проявів, керованості ксенофобних настроїв, способу поширення тощо.

Зазначено, що особливою небезпекою становить розповсюдження ксенофобних настроїв у студентському середовищі, оскільки молодь є особливо чутливою до різноманітних соціально-економічних змін та впливу засобів масової інформації, зокрема інтернет-ресурсів, де, враховуючи нестабільну політичну ситуацію, розкол України на схід і захід, домінують екстреміські тенденції. Важливими віковими особливостями розвитку ксенофобії у юнаків є прагнення до автономії, становлення особистісної і соціальної ідентичності, що за домінування певних особистісних рис може зумовлювати прояви ксенофобії. Узагальнено психологічну структуру ксенофобної особистості у сукупності характеристик когнітивної, емоційної та поведінкової сфер.

2. Визначено детермінанти розвитку ксенофобії як сукупність індивідуальних і соціально-психологічних чинників та механізми ксенофобії як індивідуальні і соціально-психологічні принципи функціонування ксенофобії на рівні особистості. До індивідуальних чинників віднесено інтолерантність, високу ворожість до інших, конформність, емоційну нестабільність, низький самоконтроль. До соціально-психологічних чинників належать орієнтація на домінування, відчуття соціальної ізоляції, негативна компліментарність, домінування ідеї титулованої нації, етнічна упередженість, етноцентризм, соціально-економічна нестабільність та високий рівень міграції. Механізмами ксенофобії є індивідуальні деструктивні механізми психологічного захисту (ідентифікація, проекція, інтелектуалізація) та соціально-психологічні сугестивні механізми (навіювання, зараження, міфологізація, внутрішньогруповий фаворитизм, ефект дегуманізації жертви).

3. Емпіричним шляхом встановлено особливості прояву ксенофобії у студентів відповідно до статі, міри причетності до військових дій на сході України й наявності в родині представників інших етнічних груп та національностей. Статистично підтверджено, що високий рівень схильності до

ксернофобії корелює з вираженими ксернофобними тенденціями, переважанням у свідомості респондента націоналістичних установок, з найбільшим ступенем соціальної дистанції й низьким рівнем толерантності.

На основі емпіричного аналізу побудовано факторні структури та психологічні профілі особистості із низьким, середнім та високим рівнями схильності до ксернофобії. Психологічний профіль особистості із середнім рівнем схильності до ксернофобії містить такі компоненти: ціннісно-смысловий (викривлене сприйняття цінностей «безпека», «конформність», «влада», «традиції»), когнітивний (ксернофобні установки, гіперболізовані патріотичні установки, підозрілість), емоційно-вольовий (напруженість, низький самоконтроль, домінування почуття тривоги, експресивність, емоційна нестабільність), конативний (національна дистанційованість на рівні ізолюваності та відособленості, низька нормативність поведінки, жорстокість, демонстрація етнічної інтолерантності, прямолінійна поведінка, прояви конформізму, психологічні захисти інтелектуалізації та ідентифікації). Психологічний профіль особистості із високим рівнем схильності до ксернофобії включає характеристики таких сфер: ціннісно-смысловій (гіперболізованість життєвих цінностей «влада», «традиція» та «безпека», що переносяться у деструктивну площину), когнітивної (ксернофобні та націоналістичні установки, підозрілість), емоційно-вольовій (напруженість, низький самоконтроль, емоційна нестабільність, експресивність), конативної (національна дистанційованість на рівні ксернофобії; низька нормативність поведінки; жорстокість; домінантність; демонстрація етнічної, соціальної, особистісної інтолерантності; прямолінійність; відособлена поведінка, психологічні захисти інтелектуалізації і проєкції). Психологічний профіль особистості із низьким рівнем схильності до ксернофобії містить конструкти ціннісно-смысловій сфери «універсалізм», «доброта», «самостійність», етнічну та соціальну толерантність, що створює основу для конструктивного сприйняття представників інших спільнот і побудови з ними гармонійних стосунків.

4. Розроблено програму запобігання розвитку ксернофобії та подолання її проявів, яка включає первинну, вторинну і третинну психопрофілактику. Первинна профілактика передбачає використання пропедевтичних засобів, зокрема проведення соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на розвиток толерантності як умови недопущення появи ксернофобних тенденцій в осіб із низьким рівнем схильності до ксернофобії. Вторинна профілактика спрямована на подолання ксернофобних тенденцій внаслідок особистісного розвитку на основі блокування деструкцій в осіб із середнім рівнем схильності до ксернофобії. Засобами роботи є тренінг та психологічне консультування, що передбачає застосування емоційних, когнітивних та рефлексивних технік. Третинна профілактика орієнтована на подолання виражених ознак ксернофобії в осіб із високим рівнем схильності до неї внаслідок реконструкції ціннісно-смысловій сфери та включення в систему ціннісних орієнтацій гуманістично

орієнтованих конструктів. Засобами роботи є психологічне консультування, в якому домінують трансформаційні техніки, а також соціально-психологічний тренінг, що виступає як допоміжний засіб психокорекційної роботи.

Перевірка ефективності упровадження розвивально-корекційної програми за допомогою кутового перетворення Фішера (ϕ^*) показала статистично значущі зміни в експериментальних групах порівняно з контрольними за такими показниками: зменшення схильності до ксенофобії та проявів ксенофобних реакцій; зростання рівня етнічної, соціальної та особистісної толерантності; зміну ціннісно-смыслових установок щодо готовності до конструктивної взаємодії з представниками різних етнічних та соціальних спільнот, що підтверджує її ефективність на всіх рівнях: недопущення появи ксенофобії в студентській молоді із низькою схильністю до ксенофобії, корегування ксенофобних тенденцій в осіб із середньою схильністю до ксенофобії та подолання виражених ознак ксенофобії в осіб із високою схильністю до ксенофобії.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективним напрямом досліджень залишається поглиблений аналіз впливу особистісних, соціально-психологічних та суспільних факторів на розвиток ксенофобії індивіда, що перебуває на різних етапах особистісного розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові в галузі психології:

1. Борейчук І. О. Соціально-психологічні детермінанти явища ксенофобії: історико-теоретичний аспект / І. О. Борейчук // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, за заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2009. Вип.9. – С. 236-245.
2. Борейчук І. О. Психологічні передумови ксенофобних реакцій / І. О. Борейчук // «Освіта регіону». Вип.1. – Київ, 2010. – С.136-141.
3. Борейчук І. О. Толерантність як компонент полікультурності педагога / І. О. Борейчук, М. М. Гон. // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, за заг. ред. М.М. Слюсаревського. – Київ, Міленіум, 2010. Вип.10. – С. 123-129.
4. Борейчук І. О. Теоретичний аналіз психологічних аспектів явища ксенофобії / І. О. Борейчук // «Освіта регіону». Вип.3. – Київ, 2011. – С.371-380.
5. Борейчук І. О. Соціальні стереотипи як фактори ксенофобних тенденцій в студентському середовищі / І. О. Борейчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. Вип.2. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С.271-280.

6. Борейчук І. О. Образ «чужого» в психічних структурах «Я» / І. О. Борейчук // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць – Чернівці, 2014. – Вип. 700: Педагогіка та психологія – С. 33–39.

Статті, опубліковані в міжнародному періодичному науковому виданні та у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз:

7. Борейчук І.О. Система психопрофілактики ксенофобії в студентському середовищі / І.О. Борейчук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, V (59). – 2017. – Issue 134. – С.61-64.

8. Борейчук І. О. Соціальна дистанція як складник механізму ксенофобії / І. О. Борейчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2017. – Вип. 3. – С. 39–44.

Статті, опубліковані в збірниках науково-практичних конференцій та інших виданнях:

9. Борейчук І. О. Психологічна напруга як фактор проявів ксенофобії / І. О. Борейчук // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наук.праць. – Херсон, 2010. – С.62-65.

10. Борейчук І. О. Студент з особливими потребами як об'єкт ксенофобних реакцій / І. О. Борейчук // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання. – Дубно, 2010. – №1. – С. 267–269.

11. Борейчук І. О. «Чужий» у світосприйнятті сучасної студентської молоді: проблема толерантності / І. О. Борейчук, М. М. Гон // Наукові записки. Серія «Культурологія» - Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2011. – №7. – С. 112–117.

12. Борейчук І. О. Структура образу чужого в студентському середовищі / І. О. Борейчук // Психологія: реальність і перспективи: Зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 2 – Рівне : РДГУ, 2013 – С.40-43.

13. Борейчук І. О. Фототерапія як спосіб прийняття чужого досвіду / І. О. Борейчук // Простір арт-терапії: палітра емоцій: матеріали XIII Міжнародної наук.-практ. конф. / [за наук. ред. А. П.Чуприкова, Л. А.Найдьоновой, О. Л. Вознесенської, О.М. Скнар]. – К. : Золоті ворота. – 2016. – С. 11–12.

14. Борейчук І. О. Комунікативна толерантність як умова профілактики ксенофобії в студентському середовищі / І. Борейчук, М. Нечидюк // Психологія: реальність і перспективи: Зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 6 – Рівне: РДГУ, 2016. – С. 38–41.

15. Борейчук І. О. Етнічна складова розвитку особистості в процесі формування національної ідентичності / [О. В. Горещька, В. В. Назаревич, І. О. Борейчук та ін.] // Розвиток особистості в сучасному освітньому просторі. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. – С. 272–283.

16. Борейчук І. О. Психокорекція проявів гандикапізму та ксенофобій / О.О. Ставицький, В.В. Назаревич, О.Г. Ставицька, І.О. Борейчук. – Рівне: Принт Хауз, 2013. – 260 с.

АНОТАЦІЇ

Борейчук І.О. Психологічні особливості прояву ксенофобії у студентів.

– На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2018.

У дисертаційній роботі обгрунтовано концептуальні засади дослідження проблеми ксенофобії, окреслено її феноменологію, види, структуру та особливості проявів на рівні особистості і суспільства.

Визначено індивідуальні й соціально-психологічні детермінанти та механізми розвитку ксенофобії у студентів; емпіричним шляхом встановлено особливості її прояву відповідно до статі, міри причетності до військових дій на сході України й наявності в родині представників інших етнічних груп та національностей. Визначено факторні структури й психологічні профілі особистості студентів із низьким, середнім і високим рівнями схильності до ксенофобії. Розроблено й апробовано програму профілактики і психокорекції проявів ксенофобії, здійснено перевірку її ефективності у процесі тренінгової й консультативної роботи із студентською молоддю.

Ключові слова: ксенофобія, детермінанти, механізми, профілактика, тренінгово-консультативна робота, особистість студента.

Борейчук І.О. Психологические особенности проявления ксенофобии у студентов. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Восточноукраинский национальный университет имени Лесы Украинки, Луцк, 2018.

В диссертационной работе обоснованы концептуальные основы исследования проблемы ксенофобии, определены ее феноменология, виды, структура и особенности проявлений на уровне личности и общества.

Определены индивидуальные и социально-психологические детерминанты и механизмы развития ксенофобии у студентов; эмпирическим путем установлено особенности ее проявления в соответствии с полом, степенью причастности к военным действиям на востоке Украины и наличием в семье представителей других этнических групп и национальностей. Статистически подтверждено, что высокий уровень склонности к ксенофобии коррелирует с выраженными ксенофобскими тенденциями, преобладанием в сознании

респондента националистических установок, с наибольшей степенью социальной дистанции и низким уровнем толерантности.

Определены факторные структуры и психологические профили личности студентов с низким, средним и высоким уровнями склонности к ксенофобии, на основании чего сконструирована модель личности с разной склонностью к ксенофобии в совокупности характеристик ценностно-смыслового, когнитивного, эмоционально-волевого и конативного компонентов. Расширено и дополнено представление о структуре ксенофобии на уровне личности и индивидуальные, социальные и общественные уровни функционирования ксенофобии; специфику личностных черт, ценностей и психологических защит лиц с разным уровнем склонности к ксенофобии.

Разработана и апробирована программа профилактики и психокоррекции проявлений ксенофобии, осуществлена проверка ее эффективности в процессе тренинговой и консультативной работы со студенческой молодежью.

Ключевые слова: ксенофобия, детерминанты, механизмы, профилактика, тренингово-консультативная работа, личность студента.

Boreychuk I. O. Psychological Peculiarities of Xenophobia Manifestation Among Students. – Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Psychology (Ph.D.): Specialty 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2018.

The main aim of this dissertation is to study the conceptual bases of xenophobia. Xenophobia is viewed as having its phenomenology, types, structure and ways of its manifestation on the individual and societal level.

Individual and socio-psychological determinants and mechanisms of xenophobia development among students have been outlined. The features of its manifestation have been empirically determined based on individual gender, participation in hostilities in Eastern Ukraine, presence of other ethnic groups and nationalities in the family. Factor structures and psychological profiles of students with low, middle and high levels of predisposition to xenophobia have been determined. A xenophobia manifestation prevention and psycho-correction programme has been designed. The author tested and verified its effectiveness during training and counseling work with students.

Key words: xenophobia, determinants, mechanisms, prevention, training and counseling work, personality of student.

Підписано до друку 31.01.2017 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Обсяг 0,9 ум. друк. арк. 0,9 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 6. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.